

мосту до південих меж заказників “Ольгин остров” та “Жуків острів” дуже важливі як місця відпочинку великих згрупень птахів ряду сивкоподібних під час післягніздових кочівель та міграцій.

Досліджувана територія зберігає високу природоохоронну цінність як один із ключових елементів Дніпровського гідроекологічного коридору, а також є важливою складовою Всеукраїнської екологічної мережі, оскільки являє собою зелений оазис в межах м. Києва з мало трансформованими і близькими до природних ландшафтами, які є пріоритетними місцями мешкання видів водно-болотних птахів.

Література

Владышевский Д.В. Изменение птичьего населения в зеленой зоне г. Киева за 20 лет. // Орнитология в СССР. - Мат-лы V Всесоюз. конф. - Ашхабад, 1969. - Т. 2. - С. 125-129.
 Грищенко В.М., Гаврилук М.Н., Яблоновська-Грищенко Є.Д. Орнітофауна заказника “Урочище В’язове” (Київська область) та його околиць. // Запов. справа в Україні. - 1997. - Т. 3, вип. 2. - С. 51-55.
 Гаврись Г.Г., Цвєлих О.М., Клєстов М.Л. Сучасний стан фауни хребетних тварин регіонального ландшафтного парку “Голосіївський” та проблеми його охорони. // Запов. справа в Україні. 2003. - Т. 9, вип. 1. - С. 34-38.
 Дубровський Ю.В., Дубровська Л.Д., Котенко А.Г., Титар В.М.,

Цвєлих О.М. Збереження островів околиць Києва як важливої складової частини Дніпровського екокоридору. // Науковий центр екомоніторингу та біорізноманиття мегаполісу НАН України. (проект “Дніпровський гідроекологічний коридор” / Ред. Марушевський Г.Б., Куцоконь Ю.К.). - К., 2008. - С. 78-85.
 Клєстов Н.Л. Формирование околородных орнитокомплексов под влиянием гидростроительства (на примере р. Днепр). - Дис. ... канд. биол. наук. - Киев, 1991. - 269 с.
 Костюшин В.А. Птицы островов Днепра в пределах Киева. // Вестн. зоол. - 1994. № 4-5. - С. 40-47.
 Костюшин В.А. Фауна Голосеевского леса и сопредельных парковых массивов. // Вестн. зоол. - 1995. - № 4. - С. 12-18.
 Лопарев С.А., Яниш Е.Ю. Численность кулика-сороки *Haematopus ostralegus* Среднего Днепра за последние 40 лет. // Кулики Северной Евразии: экология, миграции и охрана. Тез. докл. VIII Междунар. научн. конф. - Ростов-на-Дону, 2009. - С. 87-88.
 Шарлемань М. Заметки о куликах-песочниках (Tringidae) окрестностей Киева, сборник работ. // Птицеведение и птицеводство. - М., 1909. - № 2. - С. 1-15.
 Шарлемань М. Заметки о некоторых чайковых (Lariformes) окрестностей Киева. // Птицеведение и птицеводство. - М., 1913. - № 3. - С. 1-10.
 Шарлемань М. Матеріали до орнітології державного заповідника “Конча-Заспа”. // Всеукраїн. Акад. наук. Труды фізико-математичного відділу. - К., 1930. - Т. 15, вип. 2. - С. 47-90.
 Шарлемань М. Нові відомості про птахів Державного заповідника “Конча-Заспа”. // Зб. праць зоол. музею. - К., 1933. - Т. 12. - С. 75-80.

СУЧАСНИЙ СТАН ЧИСЕЛЬНОСТІ ТА ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ГНІЗДОВОЇ БІОЛОГІЇ ЧОРНОГО ЛЕЛЕКИ В ЗАХІДНІЙ ЧАСТИНІ ЖИТОМИРСЬКОГО ПОЛІССЯ

О.С. Панчук, В.В. Серебряков

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

MODERN BLACK STORK NUMBERS AND SOME PARTICULARITIES OF BREEDING BIOLOGY IN WESTERN PART OF ZHITOMYR POLISSYA. Panchuk A.S., Serebryakov V.V. - *Nature Reserves in Ukraine*. 16 (1): 55-60. - Investigations on Black Stork *Ciconia nigra* modern numbers were conducted on the territory of Novograd-Volynskiy area of Zhitomir region during the All-Ukrainian census, organized by Chair of Zoology at Shevchenko National University and Bird Conservation and Study Society of Ukraine. Data were collected due to own studies and with questionnaires distributed among forestry worker and local population. Gained results show the Black Stork number increasing and breeding at least 25 pairs of birds in the area. The most negative factor which influence on the numbers of the species is an intensive timber cutting. Among positive factors there are bird adaptation to human activities.

Keywords: questionnaire, Black Stork, numbers, factors, Novograd-Volynskiy, Zhitomir Polissya.

СУЧАСНИЙ СТАН ЧИСЕЛЬНОСТІ ТА ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ГНІЗДОВОЇ БІОЛОГІЇ ЧОРНОГО ЛЕЛЕКИ В ЗАХІДНІЙ ЧАСТИНІ ЖИТОМИРСЬКОГО ПОЛІССЯ. Панчук О.С., Серебряков В.В. - *Заповідна справа в Україні*. 16 (1): 55-60. Під час Всеукраїнського обліку чорного лелеки (*Ciconia nigra* Linnaeus, 1758), організованого кафедрою зоології КНУ імені Тараса Шевченка та Товариством охорони та вивчення птахів України, було здійснено дослідження на території Новоград-Волинського району Житомирської області, з метою встановлення сучасної чисельності цього виду в регіоні. Дані було зібрано з власних спостережень і шляхом опитування працівників лісових господарств та місцевого населення. Отримані результати говорять про збільшення чисельності чорного лелеки і про гніздування не менше 25 пар в районі (станом на 2009 р.). Найбільш вагомим негативним чинником, який впливає на чисельність даного виду, є інтенсивна лісозаготівля. Серед позитивних - адаптація чорних лелек до антропогенного фактору.

Ключові слова: анкети, чорний лелека, чисельність, фактори, Новоград-Волинський район, Житомирське Полісся.

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ЧИСЛЕННОСТИ И НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ГНЕЗДОВОЙ БИОЛОГИИ ЧЕРНОГО АИСТА В ЗАПАДНОЙ ЧАСТИ ЖИТОМИРСКОГО ПОЛЕСЬЯ. Панчук А.С., Серебряков В.В. - *Заповідна справа в Україні*. 16 (1): 55-60. Во время Всеукраинского учета черного аиста (*Ciconia nigra* Linnaeus, 1758), организованного кафедрой зоологии КНУ имени Тараса Шевченка и Обществом охраны и изучения птиц Украины, было проведено исследование на территории Новоград-Волинского района Житомирской области, с целью установления современной численности этого вида в регионе. Данные были собраны из собственных наблюдений и путем опроса работников лесных хозяйств и местного населения. Полученные результаты говорят про увеличение численности черного аиста и про гнездование не менее 25 пар в районе (в 2009 г.). Наиболее существенный негативный фактор, влияющий на численность данного вида - интенсивная лесозаготовка. Среди позитивных - адаптация черных аистов к антропогенному фактору.

Ключевые слова: анкеты, черный аист, численность, факторы, Новоград-Волинский район, Житомирское Полесье.

Чорний лелека (*Ciconia nigra* L.) – рідкісний вид, занесений до Червоної книги України.

Останнім часом відмічено зростання чисельності чорного лелеки як в Україні, так і по всій Європі. Сучасний стан чисельності в Україні оцінюється в 400–450 пар (Червона книга України, 2009), тоді як під час останнього всеукраїнського обліку в 1990–1991 рр. – 300–350 пар (Грищенко та ін., 1992).

Дана стаття є результатом дослідження чисельності чорного лелеки в Новоград-Волинському районі Житомирської області. На території даного району такі дослідження не проводились більше десяти років. Тим більше, що Новоград-Волинське лісомисливське господарство є ІВА територією № 242, переважно через високу чисельність чорного лелеки. Останні дані говорять про те, що в 1997 р. на гніздуванні було 10 пар *C. nigra* (Микитюк, 1999; Рідкісні ..., 2003).

Метою даного дослідження було встановлення сучасного стану чисельності, факторів, які впливають на її зміну, та деяких особливостей гніздової біології чорного лелеки на території району.

Територія Новоград-Волинського району знаходиться на заході Житомирської області та належить до Житомирського Полісся. Площа лісів становить 78 тис. га, що складає 37% від загальної площі району (Довідник..., 1993). В основному це соснові та сосново-дубові ліси. Залісненість регіону неоднакова. Основний лісовий масив простягається на північ від міста Новоград-Волинський, а на півдні – лише окремі острівні ділянки. Північний масив являє собою сильно заболочену рівнину.

Матеріал та методи

Товариство охорони та вивчення птахів України (ТОВ-ПУ) та кафедра зоології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (КНУ) в 2008 р. організували чергову (п'яту) акцію "Рік Чорного Лелеки в Україні". Метою якої було встановити сучасний стан чисельності чорного лелеки на території держави. Під час акції були розіслані анкети з проханням вказати відомі місця гніздування або спостережень даного виду. Листи розсилали лісовим господарствам, школам, районним відділам освіти та постійним дописувачам ТОВПУ тих областей, які знаходяться в ареалі *C. nigra*.

Метод анкетування був нами обраний тому, що при роботі з рідкісним видом він дозволяє невеликій кількості людей за короткий час зібрати інформацію з усієї країни (Грищенко та ін., 1992; Жила, 1992; Штырко, 1992).

Основна маса відомостей про гніздування надійшла від працівників лісгоспів. Для перевірки достовірності даних анкетування нами було організовано експедицію в Державне підприємство (ДП) "Новоград-Волинське лісомисливське господарство" з 12 по 22 травня 2009 р. В листі, що надійшов від лісмисгоспу, було вказано 15 місць гніздування чорного лелеки станом на 15 липня 2008 р. Це найбільший показник по всій Україні, тому було обране для перевірки саме це держпідприємство. Мета перевірки – дослідити, чи інформація з анкет співпадає з дійсністю, та наскільки метод анкетування є ефективним під час обліку рідкісного потайного виду – чорного лелеки.

Для повноти даних стосовно чисельності чорного лелеки на території Новоград-Волинського району нами були також проведені дослідження в ДП "Городницьке лісове господарство".

Під час дослідження були зібрані дані як власних польових спостережень, так і дані працівників егерської служби, лісової охорони та місцевого населення. Шляхом опитування працівників підприємства встановлено місця гніздування чорних лелек. Також фіксувались місця частих зустрічей самих птахів, які могли б говорити про імовірне гніздування в цій місцевості. Зібрана інформація про причини загибелі гнізд за останні два-три роки.

Гнізда описувались за такими характеристиками: квартал та виділ лісництва; вид дерева; висота розташування гнізда; як розташовані; відстань до водойм, доріг, вирубок; видовий склад лісу; скільки років відомі; чи постійно заселялись чорними лелеками; кількість пташенят; географічні координати за допомогою GPS-навігатора та інше.

Висоту розташування гнізда вимірювали у наступний спосіб. Олівця тримають у витягнутій руці, направляючи в бік гнізда. Дивлячись на олівець, на ньому пальцем відмічають відрізок, який займає спроектована відстань від гнізда до землі. Потім лінійкою вимірюють відрізок. Кроками вимірюють відстань від місця вимірювання до дерева, де розташоване гніздо. Знаючи довжину руки, можна обчислити висоту розміщення гнізда за формулою: $H = h * L / l$, де H – висота розміщення гнізда (м), h – відрізок на олівці (м), L – відстань від місця вимірювання до гнізда (м), l – довжина руки (м).

За жилими гніздами спостереження проводились з відстані, щоб не турбувати птахів у період гніздування.

Результати та їх обговорення

ДП "Новоград-Волинське лісомисливське господарство". До складу господарства входить 6 лісництв: Новоград-Волинське, Малоцвілянське, Курчицьке, Пилиповицьке, Пищівське та Ярунське.

Новоград-Волинське лісництво. Зареєстровано чотири заселених гнізда чорних лелек.

В кв. 65 гніздо розташоване на дубі віком 250–300 р., на висоті 13 м, на гілці поряд з основним стовбуром. Дерево знаходиться в березово-вільховій ділянці з окремими дубами та соснами з краю невеликої галявини. Гніздо відоме 20 років. Географічні координати гнізда (г.к.г.): N 50°40' E 027°52'.

В кв. 83 (г.к.г.: N 50°38' E 027°47') гніздо знаходиться в сосново-дубовій ділянці. Воно розташоване за 70 м від лісової дороги, дуже наїждженої лісовозами. Його добре видно з дороги. Гніздо розміщене на грубій гілці дуба за 1 м від стовбура на висоті 18–20 м. Гнізду 2 роки. Дереву 150–200 років.

За 60 м від просіки над нафто трубою знаходиться гніздо в 10 виділі кв. 34 (г.к.г.: N 50°41' E 027°39'). Розташоване на дубі, в сосновій ділянці, на товстій гілці біля стовбура на висоті 9 м. Гніздо відоме 2 роки, але на вигляд воно значно старше. На просіці є дорога, якою досить часто їздять працівники лісгоспу і з якої видно гніздо.

Старе гніздо, якому більше 10 років, знаходиться в кв. 23 (г.к.г.: N 50°41'46.6" E 027°44'). Гніздо було збудова-

не чорними лелеками, в якому птахи жили пару років. Потім його заселила пара звичайних канюків (*Buteo buteo*) на декілька років. З 2008 р. знову зайняте лелеками. Розміщене в потроєнні основного стовбура дуба на висоті 8 м в дубовій ділянці. За 100 м від гнізда проходить дорога з поживленим рухом “Новоград-Волинський – Коростень”.

В лісництві також відомі залишені гнізда чорних лелек. Одне – в 3 виділі кв. 29, заселене звичайним канюком. Лелеки гніздилися до 2008 р. включно. Гніздо залишили через рубку головного користування, яку провели восени за 30 м від місця гніздування. Розташоване на висоті 10 м в розвилці дуба. Відоме 2 роки. Друге – в 16 виділі кв. 8, незаселене з 2008 р. До цього лелеки гніздилися три роки підряд. Розміщене на бічній гілці дуба на висоті 10 м.

До 2008 р. включно пара чорних лелек гніздилася в кв. 82. Гніздо обвалилось взимку 2009 р. через погодні умови та власну вагу. Було відоме 25 років, розміщувалося на похиленому стовбурі дуба на висоті 8–9 м. Дерево росте на межі листяного лісу з болотом, з якого був вільний підліг до гнізда.

В кв. 44 було гніздо чорних лелек, яке впало восени 2008 р., коли останній раз заселялось – невідомо. Розташовувалося на дубі на висоті 10 м.

Малоцвілянське лісництво. На території лісництва знайдено два заселених гнізда чорних лелек. Перше розміщується в розвилці бічної гілки дуба біля стовбура на висоті 15 м в 6 виділі кв. 13 (г.к.г.: N 50°45' E 027°32'). Дерево росте серед березової ділянки. За 150–200 м від гнізда протікає лісова річка, яка є кормовим біотопом цієї пари птахів. Гніздо відоме з 1998 р., щороку заселялось чорними лелеками. В 2008 р. було 4 пташеняти. Друге гніздо – в 10 виділі кв. 38 (г.к.г.: N 50°44' E 027°35'). Воно розташоване в основі бічної гілки дуба на висоті 10 м в дубово-грабовій ділянці. Відоме 3–4 роки.

Є також на території лісництва два імовірні місця гніздування чорного лелеки. Одне з них біля с. Ілляшівка Ємільчинського району. 2009 р. в 1 км від села на болоті постійно зустрічали пару птахів. Друге – в 2 км на захід від с. Веровка. Тут в 16 виділі кв. 69 є нежиле гніздо чорних лелек. Птахи залишили гніздо весною 2008 р. через санітарну рубку та рубку головного користування, що проводили поряд. До того воно було відоме 7 років і щороку заселялось. Розміщене в розвилці бічної гілки біля стовбура дуба, який росте в грабово-березовій ділянці, на висоті 12 м. Неподалік від цього кварталу в 2009 р. на полях часто зустрічали пару лелек. Напевно, ці птахи збудували нове гніздо на тій же гніздовій території.

Курчицьке лісництво. Перше імовірне місце гніздування чорного лелеки на території лісництва відоме в районі кв. 17, 20, 21, друге – в районі кв. 56. В цих двох місцях протягом квітня-травня 2009 р. часто зустрічались пари чорних лелек.

Пилиповицьке лісництво. Відмічено два гнізда – в кв. 26 (г.к.г.: N 50°38' E 027°28') та 14 виділі кв. 55 (г.к.г.: N 50°37' E 027°26'). Обидва гнізда розташовані на дубах.

Відоме одне імовірне місце гніздування в кв. 20. Квітень-серпень 2008 та квітень-травень 2009 рр. в цьому кварталі постійно трималася пара чорних лелек. Тут у 5

виділі кв. 20 весною 2008 р. під час рубки головного користування зрізали осику, на гілці якої на висоті 25 м розміщалося гніздо чорних лелек. До того воно заселялось протягом двох років.

Пищівське лісництво. Знайдене одне гніздо чорного лелеки в 13 виділі кв. 43 (г.к.г.: N 50°41' E 027°19'). Розташоване в розвилці бічної гілки за 0,5 м від стовбура дуба на висоті 13 м. Дерево росте на низовому болоті серед березової ділянки і знаходиться за 100 метрів від колишнього хутору, де залишились тільки поля та ставки, на яких живляться птахи. Гніздо відоме приблизно 20 років, щороку заселяється чорними лелеками.

В 500–600 м на північ від попереднього було ще одне гніздо в 2 виділі кв. 34 в дубовій ділянці. Весною 2008 р. птахи загніздилися. В червні поряд з гніздом почали рубати підлісок. Чи успішно закінчилося гніздування, невідомо. Восени цього ж року дерево зрубали під час рубки головного користування. Гніздо розміщувалося на висоті 16 м на дубі, було відоме 5 років, щорічно заселялось чорними лелеками.

Відмічено гніздо в кв. 18, яке до 2008 р. включно було заселене чорними лелеками. В 2009 р. на ньому птахів не бачили, але пару чорних лелек протягом травня спостерігали на луках лісової річки за 100 м від гнізда. Можливо, птахи це гніздо залишили та збудували інше. Воно розташоване серед вільхової ділянки в потроєнні одного зі стовбурів дуба на висоті 20 м. Відоме 15 років. Гніздо знаходиться за 1 км від с. Партизанське.

Друге імовірне місце гніздування знаходиться у кв. 80. Щодня чорні лелеки звідти літають на ставок, що знаходиться на відстані 2 км біля “Будинку мисливця” Пищівського лісництва. Туди птахи переселились після того як восени 2008 р. під час санітарної вирубки у 8 виділі кв. 81 у вільховій ділянці зрізали осику, на якій було їх гніздо. Воно знаходилось між трьома товстими гілками на висоті 16–17 м.

Ярунське лісництво. В лісництві є одне імовірне місце гніздування чорного лелеки, яке знаходиться за 1 км в південно-східному напрямку від с. Борисівка. Тут в 2008 р. у 2 виділі кв. 12 серед осикової ділянки чорні лелеки гніздилися в розвилці стовбура дуба на висоті 15 м. Дерево всохло і гніздо восени обвалилось. Воно було відоме 10 років і щорічно заселялось лелеками. В квітні 2009 р. птахи почали будувати нове гніздо за 50 м від старого, теж на дубі. Недобудувавши, його залишили. В травні 2009 р. пару лелек постійно спостерігають на полях, що знаходяться на відстані 1–2 км від колишнього місця гніздування.

Знайдено також залишене гніздо чорного лелеки в потроєнні основного стовбура дуба на верхівці дерева на висоті 20 м. Воно знаходиться у 8 виділі кв. 13 в дубовому лісі за 50 м від лісової дороги. Гніздо було знайдено в 2009 р., тому не відомо, коли його покинули лелеки. В 2009 р. в ньому гніздиться звичайний канюк.

В кв. 27 в дубовому лісі було відоме нежиле гніздо чорних лелек. Птахи перестали в ньому гніздитися після того, як поруч з ним провели рубку головного користування. Зимом 2009 р. зрубали і дерево, де було це гніздо. Воно знаходилось в розвилці стовбура дуба на висоті 12 м. Поряд, менше 100 м, протікала лісова річка.

За словами працівника егерської служби, ще одне гніздо було в кв. 21 на дубі на висоті 12 м. Єгер знайшов це гніздо в січні-лютому 2008 р., тому коли останній раз в ньому гніздилися лелеки, невідомо. Весною 2009 р. нам не вдалося знайти це гніздо. Воно знаходилося на території лісового заказника загальнодержавного значення “Туганівський”.

Всього під час експедиції в Новоград-Волинському лісництві було нараховано 9 жилих гнізд та 8 імовірних місць гніздування чорного лелеки. Отже, на території цього господарства в 2009 р. відмічено не менше 17 пар птахів. Як з’ясувалося, дані анкети, про яку говорилося вище, відповідали дійсності. Менша кількість відомих жилих гнізд – 15 в 2008 р. проти 9 в 2009 – пояснюється тим, що частину гнізд птахи залишили, а інші з різних причин були зруйновані.

На нашу думку, метод анкетування є ефективним під час обліку чорного лелеки. Цих рідкісних птахів люди добре відрізняють від інших, тому даним з анкет можна довіряти. Але повну картину стану їх чисельності на території всієї держави за допомогою лише самого анкетування, звичайно ж, отримати складно. Тому цей метод необхідно поєднувати з особистими обліками під час експедицій.

ДП “Городницьке лісове господарство”. До складу господарства входить 6 лісництв: Держинське, Городницьке, Кленівське, Липинське, Червоновільське та Броницьке.

Держинське лісництво. Відоме одне імовірне місце гніздування чорних лелек. Пару птахів в травні 2009 р. щодня спостерігали на полях та ділянках рубок головного користування за 3–4 км на північний схід від с. Партизанське. Гніздо може знаходитися в лісовому заказнику місцевого значення “Сапожинський”.

Городницьке лісництво. Також відоме одне імовірне місце гніздування. Пару чорних лелек щовечора в квітні-травні 2009 р. бачили на сіножаті в кв. 37. Поряд, в кв. 20–21 (в них переважно зростає дуб), протікає річка, де птахів часто спостерігають на польованні. З даними кварталами межує ботанічний заказник загальнодержавного значення “Городницький”, на території якого імовірно знаходиться гніздо цих птахів.

Кленівське лісництво. Пару чорних лелек постійно спостерігали 2009 р. і до того кілька років підряд в кв. 37, 40 на вирубці. До їх кормового біотопу входить також ставок біля с. Кленова. Друге імовірне місце гніздування в цьому лісництві знаходиться біля кв. 1 та 11, де на меліоративних каналах постійно трималася пара чорних лелек. Дані квартали входять до складу загальнозоологічного заказника місцевого значення “Кленівський”.

Липинське лісництво. Знайдено два гнізда чорних лелек. Перше розташоване в кв. 27 (г.к.г.: N 50°55' E 027°22') серед березової ділянки в розвилці товстої гілки за 0,5 м від стовбура дуба на висоті 12 м. Воно відоме 10 років. Щороку в ньому реєстрували по троє пташенят, лише в 2004 р. було четверо. В 2005 та 2006 рр. це гніздо лелеки залишили і збудували за 600 м від нього нове – в кв. 18. Воно збереглося дотепер, розміщується теж на

дубі, на висоті 10 м на товстій бічній гілці. В 2007 р. птахи знову загніздилися в старому гнізді, а нове залишили. Кормовим біотопом слугує меліоративний канал (на відстані 100–200 м), який бобри перегородили дамбою і утворили невелике озеро.

З 2008 р. чорні лелеки загніздилися на дубі в 24 виділі кв. 49 (г.к.г.: N 50°52' E 027°24'). До того гніздо займала пара звичайних канюків. Воно розташоване в основі двох товстих паралельних гілок на висоті 8 м в осиково-дубово-березовій ділянці. Йому не менше 5 років. За 30 м від гнізда проходить лісова дорога, якою часто їздять працівники лісгоспу. В 2008 р. в гнізді було четверо пташенят. Коли молоді птахи навчалися літати, вони часто розгулювали по дорозі. З іншої сторони дороги бобри загатили меліоративний канал і утворили велике верхове болото, яке і слугувало кормовою базою для птахів. Цю пару часто бачили на полях, які не обробляються, біля с. Дубники.

Червоновільське лісництво. Тут відоме одне жиле гніздо чорних лелек в кв. 11 (г.к.г.: N 51°00' E 027°14'). Воно розташоване на висоті 10 м в розвилці стовбура дуба в березово-вільховій ділянці (за 40–50 м – лісова дорога). Відоме до 20 років і щорічно заселяється лелеками. Кормовим біотопом птахів слугує болото в гідрологічному заказнику державного значення “Червоновільський”, який знаходиться поруч (100–200 м) з гніздом. В кв. 55 є нежиле, вже три роки, гніздо. Воно теж розміщене в розвилці стовбура дуба на висоті 10 м.

Броницьке лісництво. На його території є одне імовірне місце гніздування чорних лелек. Щодня пару птахів спостерігали на полях с. Жовтневе (Олевський р-н). Гніздо можливо знаходиться на території загальнозоологічного заказника державного значення “Казява”, який розміщений недалеко від місця спостереження птахів.

На території лісництва знайдено два нежилі гнізда чорних лелек. Перше – на сосні серед осиково-березової ділянки в кв. 39, залишене в 2005 р. Розташоване на товстій гілці за 2 м від стовбура на висоті 17–20 м. Друге – на дубі в кв. 11 в березово-осиковій ділянці, в 2009 р. в ньому гніздилася пара звичайних канюків. Розташоване на висоті 20 м на двох гілках біля стовбура. Гніздо знаходиться в заказнику “Казява”.

За словами працівників лісгоспу, на початку 2009 р. був зрізаний дуб в кв. 36, де на висоті 15 м знаходилось лелече гніздо. Попередня доля його не відома. Гніздо розташоване на території заказника “Казява”.

Всього в Городницькому лісництві було зареєстровано 3 зайнятих гнізда та 5 імовірних місць гніздування чорного лелеки. Така порівняно невелика кількість відомих гніздових пар цих птахів пов’язана із складнощами обліку: територія господарства дуже заболочена, через це важкодоступна в весняно-літній період.

Отже, на території Новоград-Волинського району в 2009 р. гніздилися не менше 25 пар. Порівняно з попередніми даними, кількість чорних лелек збільшується.

Середня щільність гніздування, загалом по району, становила 3,2 пари на 100 км². Ці дані майже відповідають отриманим результатам для сусідньої Рівненської

області, які дорівнюють 2–4 пари на 100 км² (Дзюбенко та ін., 2009). В Новоград-Волинському лісгоспі щільність становила 6 пар на 100 км². Менша щільність в Городницькому лісгоспі: 2,4 пари на 100 км². Найвища щільність відмічена в Новоград-Волинському лісництві: 8,9 пар на 100 км².

Найбільш суттєвим негативним фактором, який впливає на чисельність чорного лелеки на території Новоград-Волинського району, є інтенсивна лісозаготівля. Вона призводить до зменшення кількості придатних для гніздування дерев. Також вирубки часто проводять в гніздовий період, турбуючи при цьому птахів, після чого вони залишають гнізда. З 10 відомих випадків загибелі гнізд в даному регіоні за останні 3 роки, 4 відбулося через вирубки, 3 – через турбування птахів біля гнізд під час лісозаготівлі і 3 – з природних причин. Такі ж головні причини загибелі гнізд по всій Україні (Грищенко та ін., 1992).

Є і позитивні фактори щодо збільшення чисельності чорного лелеки в даному регіоні. Серед них – звикання чорних лелек до антропогенного впливу (Горбань, 1992; Грищенко, 1994; Шкаран, 1992). Трапляються гнізда, які знаходяться менше ніж в 1 км від населеного пункту або за 100 м від траси з інтенсивним рухом, чи поряд з лісовою дорогою. Птахи часто годуються на полях чи водоймах недалеко від осель людей. Також в даному регіоні відбувається процес заболочування через заростання меліоративних каналів та діяльність бобрів. Це призводить до покращення кормової бази птахів, а також до недоступності території, що, безумовно, зменшує антропогенне навантаження. Кормові угіддя також зросли внаслідок зменшення інтенсивності сільського господарства. Дуже часто чорних лелек спостерігали на невеликих мілких болітцях, що утворилися на ланах, які перестали обробляти.

Ще один фактор, який позитивно вплинув на чисельність лелек – це зменшення кількості населення в даному регіоні. Він знижує фактор турбування, бо менше людей відвідує ліси. Є населені пункти, які залишились тільки на мапі або близькі до цього. Так, одне з зареєстрованих гнізд чорного лелеки знаходиться менше ніж в ста метрах від колишнього хутору, лани та ставки якого використовуються птахами під час пошуку їжі.

Для охорони місць гніздування чорного лелеки в даному районі необхідно створити заказники в місцях гніздування в кв. 23, 34, 65, 83 Новоград-Волинського лісництва, кв. 13 і 38 Малоцвілянського л-ва, кв. 26 та 55 Пилиповицького л-ва, кв. 43 Пищівського л-ва, кв. 27 і 49 Липинського л-ва та кв. 11 Червоновільського л-ва. Потрібно створити охоронну зону навколо гнізд в радіусі 500 м і заборонити там будь-яку господарську діяльність у гніздовий період (Бокотей, Дзюбенко, 2007). Треба продовжити пошук жилих гнізд для заповідання території навколо них.

Для подальшого збільшення чисельності чорного лелеки необхідно збільшувати територію природно-заповідного фонду, зберігати ділянки старого стиглого лісу тощо. Ідеальним варіантом було б створення на даній території регіонального ландшафтного парку або на-

ціонального парку для захисту досить великої популяції чорного лелеки. Потрібно монтувати штучні гнізда або платформи для гнізд в придатних для гніздування місцях (Грищенко, 1997), птахи охоче на них гніздяться. Так, в Поліському заповіднику половину гнізд збудовано на бортьях (Жила, 1994; Бумар, Горбань, 2004). Серед суцільних вирубок можна залишати старі розлогі дерева, для того щоб в майбутньому, коли ділянка заросте молодняком, чорні лелеки могли використовувати їх для побудови гнізд, як це відбувалось в Латвії (Грищенко, 1994).

На досліджуваній території чорні лелеки гніздяться на трьох видах дерев: дуб (*Quercus robur*), осика (*Populus tremula*), сосна звичайна (*Pinus silvestris*). З 31 гнізда, про які було відомо (жилі, нежилі та зруйновані), 28 (90,3 %) збудовані на дубі, 2 (6,5 %) – на осіці, 1 (3,2 %) – на сосні. Ці цифри дуже відрізняються від середніх по Україні, де гнізда розташовані на 10 видах дерев, з них на дубі в 42,9 % випадків, а на сосні – 28,6 % (Грищенко та ін., 1992). Отже, дуб є найбільш улюбленим деревом для побудови гнізд лелеками в даному регіоні.

62,5 % гнізд розміщені на товстих бокових гілках, серед них 41,7 % біля стовбура дерева, а 20,8 % на певній відстані від стовбура (n = 24). В розвилці головного стовбура розташовано 37,5 % гнізд.

Гнізда розташовані на висоті від 8 до 25 м, середня висота $13,5 \pm 4,4$ м (n = 28). Такі ж дані отримані в середньому по Україні (Грищенко та ін., 1992). З усіх відомих гнізд 11 (39,3 %) розміщені на висоті до 10 м, 9 (32,1 %) – на висоті 11–15 м, 7 (25 %) – на висоті 16–20 м, 1 (3,6 %) – вище 21 м.

В досліджуваному регіоні переважна більшість гнізд чорних лелек збудована в листяних ділянках: 19 (95 %) з 20. З них 45 % знаходяться в березових ділянках (чисто березових або змішаних з вільхою, осикою, грабом). В дубових ділянках (чистих або з домішками сосни чи граба) – 30 %. Вільхових та осикових – по 10 %. І лише 1 (5 %) гніздо збудоване в сосновому лісі. Тоді як на півночі Житомирської області в Поліському заповіднику 93 % гнізд (n = 14) знаходиться в мішаному (сосново-березовому) лісі, а 7 % – в листяному (дубово-березово-вільховому) (Бумар, Горбань, 2004).

Гнізда використовуються чорними лелеками протягом багатьох років. Відоме одне гніздо, яке птахи заселяли щороку протягом 25 років, 3 гнізда заселяли протягом 20 років. В 5 гніздах лелеки виводили потомство 10–15 років. Зареєстровано 3 випадки, коли птахи залишали гніздо, а через кілька років повертались до нього. Залишені місця гніздування чорних лелек часто займають інші птахи, на даній території в основному це звичайні канюки, тому нежилі гнізда теж варто охороняти.

Переважна більшість гнізд знаходиться на відстані 10 м і більше від лісових доріг, які не використовуються і не є фактором турбування. Але відомі 4 випадки, коли чорні лелеки гніздилися на відстані 30–70 м від доріг, якими часто рухається транспорт і з яких добре видно гнізда. А 1 гніздо розташовується на відстані 100 м від траси з поживленим рухом. Отже, 16 % гнізд знаходяться в зоні постійного турбування (n = 31). Це ще раз доводить поступове звикання до зміненого людиною середовища.

Кормовими біотопами птахів слугують лісові річки, меліоративні канали, озера, болота з відкритим плесом, навіть ставки в межах населених пунктів та лани, які не обробляються. Від водоєм гнізда розташовуються на відстані від 5 до 2000 м ($n = 9$). З них 89 % знаходяться на відстані до 200 м.

Щодо кількості пташенят у виводку, то є мало даних. З 3 відомих виводків у 2008 р. в 2 було 4 пташенят, а в 1 – 3 пташенят. З усіх відомих виводків ($n = 7$) за останні 5 років у 43 % виросло 4 пташенят, у 57 % – 3 пташенят. Середній розмір $3,43 \pm 0,49$ пташенят.

Відмічено, що поряд з суцільними вирубками немає жодного жилого гнізда чорних лелек в даному регіоні, навіть якщо їх проводили взимку, птахи залишали гніздо.

Автори висловлюють подяку головному мисливствознавцю Новоград-Волинського лісмисгоспу В.В. Демчуку, мисливствознавцю Городницького лісгоспу М.С. Шевчуку та всім працівникам цих господарств за допомогу в організації обліку.

Висновки

Чисельність чорного лелеки на території Новоград-Волинського району поступово збільшується і становить не менше 25 гніздових пар (станом на 2009 р.). На території району відбувається звикання цих птахів до антропогенного навантаження на екосистеми, як і по всій Україні в цілому. Найбільш суттєвим негативним чинником, який впливає на чисельність чорного лелеки, є лісозаготівля. 90 % гнізд побудовані на дубах; 95 % – в листяних лісах; 71,4 % – на висоті 8–15 м; 62,5 % – на товстих бокових гілках. Гнізда можуть використовуватись до 25 років. 89 % гнізд знаходяться до 200 м від водоєм, які є кормовими біотопами птахів. Середній розмір виводків $3,43 \pm 0,49$ пташенят.

Література

- Бокотей А.А., Дзюбенко Н.В. Чорний лелека в Україні. - Львів, 2007. - 17 с.
- Бумар Г., Горбань І. Біологія гніздування чорного лелеки *Ciconia nigra* L. на Поліссі. // Вісн. Львів. ун-ту. - Сер. Біол. - Т. 37. - Львів, 2004. - С. 159-168.
- Горбань І.М. Изученность и попытки оценок численности черного аиста на Украине. // Аисты: Распространение, экология, охрана. - Минск: Наука і тэхніка, 1992. - С. 186-194.
- Грищенко В.М., Головач О.Ф., Серебряков В.В., Скільський І.В., Савчук О.В. Підсумки проведення "Року чорного лелеки" в Україні. // Чорний лелека в Україні. - Чернівці, 1992. - С.1-16.
- Грищенко В.Н. Динамика численности и ареала черного аиста в Европе. // Беркут. - Т.3, вып. 2. - 1994. - С. 91-95.
- Грищенко В.Н. Биотехнические мероприятия по охране редких видов птиц. - Черновцы, 1997. - 143 с.
- Дзюбенко Н.В., Бокотей А.А., Журавчак Р.О. Чорний лелека *Ciconia nigra* (L.) в Рівненській області. // Збереження та відтворення біорізноманіття природно-заповідних територій. Матер. міжнар. наук.-практ. конф., присв. 10-річчю Рівнен. прир. зап. (м. Сарни, 11-13 червня 2009 р.) / Ред. Будз М.Д. та ін. - Рівне: ВАТ "Рівненська друкарня", 2009. - С. 402-405.
- Довідник природних ресурсів Житомирщини / Укл. О.Я. Поліщук. - Житомир: Льонок, 1993. - 142 с.
- Жила С.Н. Распространение черного аиста на Украине. // Аисты: Распространение, экология, охрана. - Минск: Наука і тэхніка, 1992. - С. 194-197.
- Жила С.М. Причины сокращения численности та охорона чорного лелеки на півночі Житомирщини. // Беркут. - Т. 3, вып. 1. - 1994. - С. 52-53.
- Микитюк О. ІВА території України: території, важливі для збереження видового різноманіття та кількісного багатства птахів. - К.: СофтАРТ, 1999. - 324 с.
- Рідкісні та зникаючі види тварин Житомирщини: Навчальн. посібн. / А.П. Стадниченко та ін. - Житомир: Волинь, 2003. - 176 с.
- Червона книга України. Тваринний світ / Ред. І.А. Акімов. - К.: Глобалконсалтинг, 2009. - 600 с.
- Шкаран В.И. Распространение и некоторые особенности экологии черного аиста на севере и северо-востоке Вольнской области. // Аисты: Распространение, экология, охрана. - Минск: Наука і тэхніка, 1992. - С. 204-206.
- Штырко Я.Е. Определение численности черного аиста в Предкарпатье путем анкетирования. // Аисты: Распространение, экология, охрана. - Минск: Наука і тэхніка, 1992. - С. 207-208.

НАХОДКИ НАСЕКОМЫХ, ЗАНЕСЕННЫХ В КРАСНУЮ КНИГУ УКРАИНЫ, В КУЛЬТУРНОМ ЛАНДШАФТЕ ЗАПАДНОЙ ЧАСТИ ПОЛТАВСКОЙ ОБЛАСТИ

А.П. Шаповал, Н.А. Шаповал
Зоологический институт РАН

FINDS OF INSECTS INCLUDED IN RED BOOK OF UKRAINE, IN CULTURAL LANDSCAPE OF WEST PART OF POLTAVA REGION. Shapoval A.P., Shapoval N.A. - Nature Reserves in Ukraine. 16 (1): 60-62. - Entomological researches carried out from 1978 to 1997 in Lazirky village outskirts (Poltava region). Cited data about 6 species of insects included in Red book of Ukraine (*Lucanus cervus*, *Papilio machaon*, *Limenitis populi*, *Acherontia atropos*, *Saturnia pyri*, *Xylopa valga*).

Keywords: *Lucanus cervus*, *Papilio machaon*, *Limenitis populi*, *Acherontia atropos*, *Saturnia pyri*, *Xylopa valga*, Poltava region

ЗНАХІДКИ КОМАХ, ЗАНЕСЕНИХ ДО ЧЕРВОНОЇ КНИГИ УКРАЇНИ, В КУЛЬТУРНОМУ ЛАНДШАФТІ ЗАХІДНОЇ ЧАСТИНИ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ. Шаповал А.П., Шаповал Н.А. - Заповідна справа в Україні. 16 (1): 60-62. - 3 1978 по 1997 рр. в околицях с. Лазірки Оржицького р-ну Полтавської області попутно з орнітологічними проводилися ентомологічні спостереження. У статті наводяться дані по 6 видах комах, занесених до Червоної книги України (жук-олень, махаон, стрічкарка тополева, бражник мертва голова, сатурнія велика, звичайна бджола-тесля).

Ключові слова: жук-олень, махаон, стрічкарка тополева, бражник мертва голова, сатурнія велика, звичайна бджола-тесля, Полтавська область

НАХОДКИ НАСЕКОМЫХ, ЗАНЕСЕННЫХ В КРАСНУЮ КНИГУ УКРАИНЫ, В КУЛЬТУРНОМ ЛАНДШАФТЕ ЗАПАДНОЙ ЧАСТИ ПОЛТАВСКОЙ ОБЛАСТИ. Шаповал А.П., Шаповал Н.А. - Заповідна справа в Україні. 16 (1): 60-62. - С 1978 по 1997 гг. в окрестностях с. Лазорки Оржицкого р-на Полтавской области попутно с орнитологическими